

чисельності віруючих Свідків Єгови у Тернопільській області, яка на 1 січня 1963 року нараховувала 425 віруючих і 51 громаду або групу [19, арк.4]. Але чи незначний спад "антиєговістської пропаганди", чи вміле пристосування Свідків Єгови до таких умов посприяло цьому, але вже у 1964 році спостерігається збільшення чисельності і громад, і віруючих в них: 78 громад із кількістю 499 віруючих [20, арк.38].

Тож, у Тернопільській області спостерігалася тенденція, подібна до Івано-Франківської і Львівської областей: антиєговістська пропаганда і репресії влади проти віруючих Свідків Єгови не давали ефективного і бажаного результату, – сила релігійного віровчення Свідків Єгови виявилася міцнішою, як і їхня методика підпільної, конспіративної діяльності в умовах суворой і небезпечної радянсько-атеїстичної дійсності.

#### Джерела та література

1. Архив Президента Российской Федерации (АПРФ). – Ф. 3 – Оп. 58. – Д. 180.
2. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. Р-9479с/ч. – Оп. 1. – Д. 436.
3. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 6.
4. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 2127.
5. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО) – Ф.Р. 388. – Оп. 2. – Спр. 93.
6. Иваненко С.И. О людях, никогда не расстающихся с Библией. – М., 1999.
7. Андрусів І. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 роки. Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ, 2004.
8. ДАЛО. – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 6.
9. АПРФ. – Ф. 3. – Оп. 58. – Д. 180.
10. ГАРФ. – Ф. Р-9479с/ч. – Оп. 1. – Д. 436.
11. ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 4. – Спр. 170.
12. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989 рр.) / Ярослав Стоцький. – Тернопіль, 2003.
13. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 2127.
14. ДАЛО. – Ф. Р-1332. – Оп. 4. – Спр. 24.
15. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 3325.
16. ДАЛО. – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 33.
17. ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 9. – Спр. 85.
18. ДАІФО. – Ф. Р-388. – Оп.2. – Спр. 93.
19. ДАТО. – Ф. Р-3239. – Оп. 2. – Спр. 62.
20. ДАТО. – Ф. Р-3239. – Оп. 2. – Спр. 72.

**Стоцький Я. В. Репрессивные мероприятия органов советской государственной власти против верующих общин Свидетелей Иеговы в Галицком регионе Украины в 1940–1960-х годах**

*В статье исследуется нагнетание партийно-советскими органами, спецслужбами и уполномоченными Совета по делам религиозных культов в западных областях Украины системных репрессий против верующих общин Свидетелей Иеговы.*

**Ключевые слова:** верующие, религиозные организации, МГБ, КГБ, репрессии, антисоветская деятельность.

**Stoc'kyi Ya. V. Repressive measures ob Soviet state authorities against Jehovah's witnesses' religious societies in Galicia region of Ukraine in 1940-1960s.**

*The paper deals with system repressions Forced upon Jehovah's Witnesses' religions societies by soviet – party authorities, special services and authorized agents of Religions Cults Department in districts of Ukraine.*

**Keywords:** believers, religious organizations, MDB, KGB, repressions, antiradyanska activity.

УДК 94(477.7-21)“1926”:314.93-054

О. Ф. Штейнле

## ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ТА НАЦІОНАЛЬНІ ІДЕНТИЧНОСТІ НОМЕНКЛАТУРНОЇ ЕЛІТИ УРСР (1945–1953 РР.)

Об'єктом дослідження став етнічний склад номенклатурної еліти післявоєнної України. Показано, що, незважаючи на переважання українців серед верхівки, їхня національна ідентичність була досить деформованою. Головними ж носіями української ідеї серед керівників УРСР виступали представники творчої інтелігенції.

**Ключові слова:** номенклатурна еліта, етнос, національна ідентичність.

Національний склад є однією з найважливіших характеристик будь-якої соціальної групи. Відносно ж владної верхівки Радянської України це питання має особливе значення, адже саме вона визначала національний зміст української радянської державності. В українській історичній науці значного поширення набула думка про “неукраїнський” характер керівництва УРСР, в якому головну роль відігравала “російсько-єврейська” (1920-1930-і рр.) чи російська (подальші роки) меншість.

Першими цю проблему відносно післявоєнного періоду почали підіймати зарубіжні історики, які намагалися визначити етнічну приналежність верхівки України. Дж. Армстонг та Б. Кравченко, розглядаючи статистичні дані про національність ЦК КП(б)У і делегатів партійних з'їздів, першими відмітили, що радянська статистика є досить ненадійним джерелом для цього [1, р.15-18; 2, с.267-269]. Вітчизняні дослідники торкалися цього питання у контексті українсько-російських відносин та історії державної служби [3, с.397-406; 4, с.443-445]. Однак комплексні дослідження національного складу власне номенклатурної еліти УРСР не проводилися, що вимагає продовження історичних розвідок.

Аналіз персонального складу керівництва УРСР показує, що у повоєнні роки намітилася тенденція до зростання частки та ролі етнічних українців серед еліти. У 1945 р. з 5 членів політбюро українцями були 3 (Д.С. Коротченко, М.С. Гречуха та Л.Р. Корнієць), росіянином – 1 (М.С. Хрущов) і 1 – євреєм (Д.З. Мануїльський) (національність Д.З. Мануїльського є досить неоднозначним питанням. Детальніше див. нижче).

У наступні роки (за винятком включення протягом березня-грудня 1947 р. до керівництва КП(б)У Л.М. Кагановича та М.С. Патолічева), частка українців неухильно зростала (див. таблицю 1).

Таблиця 1

**Зміни національного складу політбюро – бюро ЦК КП(б)У-КПУ в 1945-1953 рр.**

|          | 1945 р. | 1947 р. | 1949 р. | 1950 р. | 1952 р. | 1953 р. |
|----------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|
| Українці | 3       | 2       | 5       | 8       | 10      | 11      |
| Росіяни  | 1       | 3       | 3       | 2       | 3       | 2       |
| Євреї    | 1       | 2       | 1       | 1       | –       | –       |
| Всього   | 5       | 7       | 9       | 11      | 13      | 13      |

Підраховано за: [5, с. 165, 166, 186, 188, 193, 203, 204, 206, 223, 227, 229, 240, 257, 259, 280].

Схожа тенденція існувала і в організаційному бюро ЦК. В оргбюро, обраному пленумом ЦК КП(б)У 9-10 липня 1946 р., з 8 членів українцями були 4 (Д.С. Коротченко, К.З. Литвин, М.С. Співак та З.Т. Сердюк). Наприкінці 1947 р., з виведенням зі складу цього органу Л.М. Кагановича та М.С. Патолічева, українці починають складати основну його частину. В подальші роки до оргбюро обиралися, переважно, представники української нації – І.Д. Назаренко, З.Т. Сердюк, П.П. Мацуй, В.Є. Семичастний, О.А. Гриза, О.І. Кириченко (у 1949 р.); Г.Є. Гришко (1951 р.). Єдиним виключенням з цього правила було нетривале перебування у складі оргбюро С.Н. Тарасова та В.П. Мжаванадзе (1950 р.).

Українцями серед 41 члена уряду Радянської України значилися 29 керівників, росіянами – 10, євреями – 1 та 1 – білорусом (відповідно 71, 24, 2,5 та 2,5 %) [6, арк.5]. Досить схожою була ситуація на обласному рівні. За даними партійної статистики, у повоєнні роки серед 123 секретарів обкомів українцями було 88 (71,6 %), росіянами – 35 (28,4 %) [7, арк.9], а серед 25 голів облвиконкомів – 22 українці та 3 росіяни (88 та 12 %) [8, арк.101].

Керівництво силових структур Радянської України мало значно строкатіший національний склад. Українці переважали серед керівництва правоохоронних органів, тісно пов'язаних з урядом – наркоматах-міністерствах внутрішніх справ, держбезпеки та юстиції, Верховному Суді та прокуратурі республіки. У 1945 р. в НКДБ нарком держбезпеки (Савченко С.Р.) та 2 його заступники були українцями і лише 1 – росіянином [9, арк.1]. Що цікаво, ці дані різко контрастують з національним складом керівників середньої ланки НКДБ, серед яких абсолютну більшість складали росіяни та євреї [9, арк.2-74]. Досить схожою була ситуація в наркоматі внутрішніх справ – нарком (Рясний В.С.) та 3 його заступники – українці, 1 – росіянин [10, арк.1]. В особовій справі Прокурора УРСР (у 1944-1953 рр.) Р.А. Руденка у графі “національність” зроблено запис “українець” [11, с.372]. В документах уряду Радянської України українцем вказаний і голова Верховного Суду Петро Нощенко [12, арк.23].

Серед військової еліти, до якої можна віднести командуючих військовими округами на території УРСР, представники української нації були виключенням. Діяльність В.П. Герасименка (командуючий Київським військовим округом), А.І. Єременка (Прикарпатський ВО), К.С. Мельника (Таврійський ВО) на теренах України була досить нетривалою і не залишила помітного сліду. Так, Василь Герасименко керував округом протягом 1944-1945 рр., Андрій Єременко – 1945-1946 рр., Кіндрат Мельник – також протягом 1945-1946 рр. Всі інші представники військової еліти належали до російської нації. Етнічними росіянами були А.А. Гречко (Київський ВО), К.М. Галицький (Прикарпатський та Одеський ВО), В.О. Юшкевич, Г.К. Жуков, М.В. Івашечкін, М.П. Пухов (Одеський ВО), М.М. Попов (Таврійський ВО), І.В. Тюленев та П.О. Парусинов (Харківський ВО) [13, с.40,42,140,148,167,182,185,230,239,275; 14, с.239].

Керівництво найбільших громадських об'єднань в республіці – профспілок та комсомолу – було українсько-російським, якщо вірити даним партійної статистики. З 11 членів Бюро ЦК ЛКСМ України 6 записувалися українцями, 4 – росіянами і 1 – представником “іншої національності” (за категорією статистичного звіту) [15, арк.7]. Серед Президії Укрпрофради були наявні і росіяни (голова – Анатолій Колибанов), і білоруси (Марія Блохіна), але українці переважали [16, арк.11-12].

Тож в цілому, слід констатувати переважно український характер керівництва повоєнної України. Однак вивчення лише статистичних відомостей не може надати надійної інформації щодо національного складу номенклатурної еліти УРСР. Досить часто дані особових справ та статистичних звітів суперечили

справжньому стану речей. У своїх спогадах М.С. Хрущов наводив як приклад секретаря Дніпропетровського та Сталінського обкомів КП(б)У Семена Борисовича Задіонченка (Шимона Боруховича Зайончика), етнічного єврея, що вказував себе як українця [17, с.164-165].

Крім того, запис у графі "національність", навіть якщо він і вірно вказував походження, часто розходився з поглядами та орієнтацією самих представників еліти. Тож дані цієї "національної реєстрації" не є показовими у визначенні ставлення еліти до України, її народу та мови. Значно більше інформації можна знайти, досліджуючи національну ідентичність, мову та погляди окремих діячів владної верхівки УРСР.

Авторитетний дослідник феноменів нації та націоналізму Ентоні Д. Сміт до найважливіших складових національної ідентичності відносив: 1) уявлення про свою історичну територію ("рідний край"); 2) спільні міфи та історичну пам'ять; 3) масову культуру; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; та 5) спільну економіку з можливістю пересуватися в межах національної території [18, с.24]. На жаль, відносно невелика кількість джерел не дозволяє настільки детально виокремити складові національної ідентичності представників номенклатурної еліти, однак розглянути найважливіші її складові – самоідентифікацію, мову спілкування, історичну пам'ять – цілком можливо.

Що цікаво, національна ідентичність керівників УРСР була тісно пов'язана з соціальними джерелами формування номенклатурної еліти. Тобто для кожної з 3 головних груп, з яких рекрутувалися члени еліти – партійно-радянської бюрократії, творчої інтелігенції та робітничо-селянської "аристократії" – був характерним свій рівень національної свідомості, свої мовні та культурні вподобання, своє ставлення до України, її народу та історії.

У багатьох представників партійно-радянського керівництва, які були вихідцями з бюрократичної верстви, національна ідентичність зазнала значної трансформації. В першу чергу, це стосувалося етнічних українців, які протягом тривалого часу працювали поза межами УРСР. Д.С. Коротченко, який протягом 1928-1937 рр. перебував на керівній роботі в Росії, погано знав рідну мову. "Коротченко за національністю українець, – згадував М.С. Хрущов, – але українською говорити не може по справжньому. Мова у нього – суржик..." [17, с.123]. Інший яскравий представник професійної бюрократії в еліті УРСР – Леонід Брежнєв, який у повоєнні роки очолював партійні організації Запорізької та Дніпропетровської областей, довго не міг "визначитися" з національністю – в особових документах під час роботи в Україні записував "українець", а після від'їзду до Москви перетворився на росіянина. У паспорті, виданому Л.І. Брежнєву 11 червня 1947 р. у Запоріжжі за №637803-IV ЯЛ, він значився українцем [19, с.12]. Підтверджують цей факт і дані українських архівів. У довідці про склад бюро обкомів КП(б)У в 1949 р. Л.І. Брежнєв записаний представником української нації [20, арк.20]. Олексій Федорович Федоров – перший секретар Херсонського (1944-1949 рр.), Ізмайльського (1950-1952 рр.) та Житомирського (1952-1957 рр.) обкомів – згадував, що у відповідь на питання про свою національність відповідав "росіянин" та розмовляв російською, хоча насправді вважав себе українцем [21, с.252].

Розмитість національної орієнтації більшої частини українців серед професійних управлінців була досить помітним явищем. Вона була зумовлена кількома причинами.

Першою та основною причиною був вектор національної політики Центру. Після згортання політики коренізації у першій половині 1930-х рр., він був спрямований на боротьбу з "буржуазним націоналізмом". Спроби заявити про національну особливість цілком підпадали під це поняття і придушувалися "на корені". Сумна доля українських націонал-комуністів, винищених у 1930-і рр., слугувала жорстоким прикладом того, до чого може призвести вияв та спроби відстояти українську ідентичність в СРСР. Окремі представники еліти повоєнної України приймали активну участь у розгромі націонал-комунізму. Саме М.С. Хрущов (якому приписують приязне ставлення до України, її мови та культури) на XVIII з'їзді ВКП(б) 1939 р. виголошував: "Український народ з ненавистю ставиться до буржуазних націоналістів, до всіх цих підлих шпигунів любченків, хвиль, затонських та іншої нечисті. Ці недолюдки, покидьки людства прокляті трудящими Радянської України. ... Ми повинні суворо пам'ятати слова великого Сталіна про капіталістичне оточення. Наші успіхи повинні ще більше загострити нашу пильність та відточити нашу зброю для нещадного винищення ворогів" [22, с.169-170]. Після деякого послаблення національного тиску в роки війни (влітку 1942 р. Сталін навіть усунув М.С. Хрущова від українських справ з мотивацією, що він не українець [17, с.450]), боротьба з вираженням національної окремішності відновилася у повоєнні роки.

Другою причиною ерозії української ідентичності серед еліти УРСР було становлення альтернативної ідентичності – радянської. Фактично вона почала формуватися паралельно з утвердженням радянської державності і найбільш закінченого цілісного вигляду набула в концепції "злиття націй та утворення нової історичної спільноти – радянського народу". Про її появу виразно говорив новий постулат, висунутий на VI конгресі Комінтерну у 1928 р.: "СРСР – батьківщина трудящих всіх країн". Особливо активно формування радянської ідентичності (і водночас посилення в ній російського етнічного компоненту) відбувалося у 1941-1945 рр. Війна дала сильний поштовх відродженню російських традицій: до пропагандистського арсеналу були занесені імена російських героїв Олександра Невського, Дмитра Донського, Петра I, Олександра Суворова, Михайла Кутузова; відновлювалися традиційні для російської армії погони, звання, нагороди, гвардійські частини; у 1943 р. відродилося скасоване патріаршество Російської православної церкви [23, с.156-170]. Логічним продовженням у формуванні нової ідентичності стало створення державного гімну СРСР (на заміну національно нейтрального "Інтернаціоналу") наприкінці 1943 р., який розпочинався словами "Союз нерушимый республик свободных сплотила навеки Великая Русь".

Внаслідок цілеспрямованої політики з творення нової ідентичності виник новий тип “радянської людини”. “Це люди, – пише філософ П. Кралюк, – для яких батьківщиною був Радянський Союз. Вони могли прижитися в будь-якій точці “от Москвы до самых до окраин”. Їхньому світосприйманню відповідали слова однієї популярної пісеньки – “мой адрес – не дом и не улица, мой адрес – Советский Союз”. Для них національність не мала якогось принципового значення, а національні території були такою собі непринциповою екзотикою в однорідному радянському просторі. Мовою спілкування цих людей, звісно, була мова російська. Культурний світ їхній теж був переважно російським, щоправда, в уже скорегованому радянському варіанті” [24].

Самоідентифікація себе як “радянської людини” надавала ряд переваг представникам українського істеблішменту. З одного боку, вона звільняла від підозр в українському націоналізмі, слугувала доказом лояльності. З іншого – у випадку перекидання на роботу за межі УРСР, не потрібно було змінювати мову спілкування та приховувати чи захищати свої національні орієнтації. Тож сприйняття радянської ідентичності позбавляло від багатьох “незручностей”, пов’язаних з національним походженням. Відтак формувалися особистості, яких О.П. Довженко влучно охрестив “суржики з начальства”.

Фактором, що значно прискорював ерозію української ідентичності серед еліти УРСР, було панівне становище російської мови у політичному житті республіки. Особливо помітним це було в партійному житті КП(б)У. Російською велися протоколи засідань політбюро, оргбюро та секретаріату, пленуми ЦК. Це примушувало переходити на російську навіть україномовних діячів. Як зазначав югославський комуніст Мілован Джилас, який у 1945 р. відвідав Радянську Україну, він та інші члени делегації Югославії були вражені “неукраїнським характером” уряду та помітною русифікацією суспільного життя в УРСР [25, с.88]. Щоденникові записи О.П. Довженка показують, що в наступні роки ситуація аніскільки не змінилася. “Власне кажучи, – написав Олександр Петрович у 1952 р. – українські письменники вже увійшли в суперечність з усім існуючим станом справ у державі. На їхньому боці лише формальна буква Конституції Велико-го Сталіна. Але Центральний Комітет партії України та Уряд говорять та видає свій офіційний лише російською мовою і викладання у вузах та десятилітках ведеться також російською. ...становище, яке не має собі подібного, мабуть, у всьому світі, в жодного народу, що поважає себе, і уряду, що поважає свій народ” [26, с.328].

У схожому з українцями становищі виявилися представники єврейської нації. Розгорнута кампанія переслідування “безрідного космополітизму” у відношенні до них набула яскравого антисемітизму, який живився зневажливим ставленням до євреїв самого Сталіна. За свідченнями, наведеними О. Яковлевим, з кінця 1947 р. у роботі міністерства держбезпеки СРСР почала виразно проглядатися тенденція розглядати осіб єврейської національності як потенційних ворогів радянської держави [27, с.101]. Тож ідентичність етнічних євреїв, які займали високі пости у керівництві УРСР та СРСР, зазнавала ще більшої деформації, аніж в українців. У своїх спогадах Л.М. Каганович, торкаючись питання національності, згадує своє походження, лише розповідаючи про дитячі роки, в подальшому обмежуючись фразою про “пролетарський інтернаціоналізм” [28, с.26-28,588]. Однак навіть постійні запевнення в своїй відданості радянським ідеалам та беззаперечне виконання директив Сталіна не рятувало Л.М. Кагановича від підозр вождя. За свідченнями Анастаса Івановича Мікояна – колеги Л.М. Кагановича за політбюро ЦК ВКП(б), Сталін пропонував останньому прийняти участь у засудженні сіонізму та публічно його зректися [29].

Неоднозначною є відповідь на питання про національне походження члена політбюро ЦК КП(б)У, заступника голови РНК (Ради міністрів) та наркома (міністра) закордонних справ УРСР протягом 1944-1952 рр. Дмитра Захаровича Мануїльського. Радянські біографи старанно обходили це питання у досить детальних життєписах старого більшовика [30; 31; 32, с.794-795; 33, с.400-408]. Сучасні українські історики розділилися у своїх поглядах: частина вважає його українцем [34; 35, с.307], інші – етнічним євреєм [36, с.37]. Сам Д.З. Мануїльський у анкетах вказував себе як українця. Такі дані можна знайти у матеріалах про видатних діячів Компартії Центрального державного архіву громадських об’єднань [37, арк.1], матеріалах особового фонду Д.З. Мануїльського (Ф. 4669) у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління [38, арк.8]. Оточення Мануїльського також сприймало його як українського (на крайній випадок радянського) діяча, і аж ніяк не представника єврейського етносу. За іронічним визначенням Сталіна, Д.З. Мануїльський – “липовий націонал” (тобто українець), на відміну від “нелипового українця” Х.Г. Раковського (русифікованого болгарина) [39, с.198]. М.С. Хрущов писав у своїх спогадах, що Мануїльський – українець і добре володів українською [17, с.572].

Було б неправильним звертати увагу лише на приклади викривлення національної ідентичності серед вихідців з бюрократії та військової еліти. Така деформація була поширеним, але не всезагальним явищем серед професійних управлінців та військової еліти УРСР. Окремі особистості навіть на фоні посилення національного тиску зберігали свою українську окремішність, не забували рідну мову та культуру. Яскравим прикладом може бути генерал-лейтенант В.П. Герасименко (командуючий Київським військовим округом та нарком оборони УРСР у 1944-1945 рр.). За спогадами М.С. Хрущова, Василь Пилипович розмовляв українською. “Бувало, – згадував Микита Сергійович, – приїдеш до Герасименка: “Ну, як Василь Пилипович? Як Ростов?” Я завжди звав його по-українськи, хоча він і російською добре говорив. ... “Та що Ростов? Ростов клятий ще стоїть”, – відповідає” [17, с.455]. Українське походження та використання рідної мови викликали незадоволення та зневажливе ставлення російських колег-військових, що охрестили його “хохлою” [3, с.353]. Після призначення наркомом оборони УРСР, В.П. Герасименко розгорнув активну діяльність, прагнучи перетворити формальний комісаріат на реальну урядову установу. Хоча цим планам не

судилося здійснитися, а оборонне відомство УРСР так і залишилося на папері, В.П. Герасименко бодай намагався втілити їх у життя.

Інший відомий керівник силових структур УРСР – Тимофій Строкач – також вирізнявся ідентичністю та мовою у своєму середовищі. Навіть та обставина, що він зростав уже на Далекому Сході, куди переселилися його батьки в 1899 р., не змінила його ставлення до України. "...Переселяючись в уссурійську тайгу, – писав він про свої дитячі роки, – батько захопив з України і Шевченкового "Кобзаря". Довгими зимовими вечорами мати просила брата Андрія, а згодом і мене, читати вголос "Катерину", "Наймичку або "Причинну". А коли батько, тужачи за рідним краєм, одного разу почав співати "Думи мої, думи мої...", мені здалося, що Тарас Григорович склав цю пісню спеціально для переселенців, для нашого роду Строкачів" [40, с.21]. Щоправда, Україну він розумів лише як радянську республіку і активно боровся проти українських націоналістів на посаді міністра внутрішніх справ УРСР протягом 1946-1953 рр. Однак навіть його запеклі вороги – представники ОУН-УПА – визнавали, що міністр не зрікався свого українського походження та вирізнявся серед русифікованих колег-бюрократів [41, с.997-998].

Ці приклади показують, що і серед русифікованого осередку вихідців з бюрократії в еліті УРСР знаходилися окремі особистості, які зберігали свою ідентичність; є наочним доказом того, що серед владної верхівки повоєнної України були окремі захисники української мови та культури. Однак це – поодинокі випадки, виключення із загальної картини, а виключення, як відомо, лише підтверджують правило.

Головними ж носіями української ідентичності серед еліти УРСР повоєнних років були представники української творчої інтелігенції – О.Є. Корнійчук, П.Г. Тичина, М.П. Бажан та інші видатні діячі мистецтва та науки України. Специфіка їх професійної діяльності – літературна творчість – допомогла їм зберегти свою національну орієнтацію та відстояти її під час переслідування "буржуазного націоналізму". О.Є. Корнійчук, міцно інтегрувавшись до номенклатурної еліти УРСР повоєнних років, не втратив своєї національної орієнтації. Сучасники відмічали негативний вплив на нього приналежності до владної верхівки, коли він сприяв перетворенню Спілки письменників України на "департамент казенної культури", приймав участь у переслідуванні української інтелігенції, став "ідеологічним господарем української літератури" [42, с.437]. Водночас його ставлення до України, її мови та народу не зазнало змін. У своїх "Щоденниках" Олесь Гончар залишив спогади про останні дні життя драматурга. "Помирає Корнійчук. – записано 6 травня 1972 р. – Кажуть, агонізує у Феофанії (лікарні під Києвом)... оглядаючись у своє життя, визнав, що, може, й не все так було, але як одну з найбільших заслуг своїх вважає виступ на пленумі Спілки в 1944 році. Коли Леонід Соболев погнав був шовіністичну піну, мовляв, народ, який зазнав окупації, уже неповноцінний, його треба "лікувати"... Корнійчук тоді справді, кажуть, з блиском відповів, дав відсіч заїжджому шовіністові. І ось, бач, не банкет, не кар'єри, не коханки згадалися на смертній постелі, а саме цей факт мужності громадянської, слово синівства..." [43, с.113].

М.П. Бажан брав участь у кампанії переслідування "українського буржуазного націоналізму", написавши критичні статті стосовно письменників та істориків УРСР (потім, за спогадами сучасників, він вважав це однією з найбільших помилок у своєму житті) [44-46]. Та ніколи він не забував і не приховував своєї приналежності до української нації. "Який чудовий народ, який я гордий і щасливий, що називаюсь сином цього народу" – написав Микола Платонович у листі 1939 р. під час возз'єднання Західної України з УРСР. Промовистим є й інший його лист, написаний 2 роками пізніше, коли радянські війська залишали Київ. "...Тяжко мені... – говорилося у ньому. – Завтра я покидаю українську землю. Рідної землі не буде під ногами. В серці я її нестиму, скільки житиму. Вірю – Україна моя і буде моєю" [47, с.40,44]. Про чітку національну ідентичність М.П. Бажана свідчить його діяльність під час перебування на посаді заступника з питань культури Голови Раднаркому УРСР у 1943-1949 рр.: участь у створенні правопису літературної української мови; відстоювання інтересів української освіти, науки та театру; розвиток музейної справи в УРСР, зокрема формування "шевченківських фондів" [48, с.112-113].

Перший заступник наркома (1945-1947 рр.), а згодом міністр охорони здоров'я УРСР (1947-1952 рр.) – Лев Іванович Медведь – вирізнявся серед своїх колег-міністрів знанням та використанням української мови. Він говорив українською як в особистому спілкуванні, так і в роботі [49; 50, арк.112-116].

Національна ідентичність представників третього соціального джерела формування номенклатурної еліти УРСР – окремих представників робітничо-селянської "аристократії" (Героїв соціалістичної праці, передовиків виробництва) – була досить розмитою, як і у професійних управлінців. У своїх спогадах вони не піднімали питання нації, мови, культури, хоча більшість з них були українцями (наприклад, М.О. Посмітний, М.М. Рябець).

У спогадах П.М. Ангеліної не знайти згадки про її грецьке походження [51]. М.О. Посмітний у 2 книгах "Торжество серпа і молота" та "У чорноморських степах" досить детально розповідає про свої дитинство, наймитовання, але не навіть не ставить питання "Якого я народу?" (хоча це й проступає у його особливостях мови та специфічних виразах) [52; 53]. Щодо інших представників "робочої знаті" серед еліти УРСР повоєнних років, то сказати щось напевне про їхню національну орієнтацію не можна через брак джерел. Залишилися лише сухі рядки анкетних даних, які свідчать, наприклад, що М.М. Рябець (лікар із м. Запоріжжя), обрана до Президії Верховної Ради УРСР в 1947 р., була українкою [54, арк.1]. Однак якою було її власне ставлення до України, її мови та культури; чи вважала вона себе представником української нації – невідомо.

Можна назвати 2 головні причини цього. По-перше, Героїв соціалістичної праці були і залишалися представниками досить етнічно інертних груп робітників та селян Центральної та Південно-Східної Украї-

ни, для яких питання національності (за рідкісними виключеннями) не мало принципового значення. По-друге, наявні спогади створювалися за допомогою професійних журналістів, що прагнули відобразити, в першу чергу, соціальне становище передовиків, їхні трудові звершення і не звертали особливої уваги на національний фактор.

Таким чином, номенклатурна еліта повоєнної України (за даними статистичних джерел) складалася переважно з представників українського етносу. Однак інформація радянської статистики подає далекий від дійсності стан речей. Якщо поглянути на національну ідентичність (етнічне самовизначення, мову спілкування та ставлення до України) представників еліти, то вимальовується дещо інша картина. Переважна більшість вихідців з бюрократичної верстви та робітничо-селянської аристократії мали досить деформовану національну ідентичність (русифіковану або ж радянську), тоді як виразниками національної ідеї в еліті виступали, перш за все, представники творчої та наукової інтелігенції.

### Джерела та література

1. Armstrong John A. The Soviet Bureaucratic Elite: A Case Study of the Ukrainian Apparatus. – London, 1959.
2. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Пер. з англ. В. Івашка, В. Корнієнка. – К., 1997.
3. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Відп. ред. акад. НАН України В.А. Смолій. – Т.2: Радянський проект для України. – К., 2004.
4. Нариси історії державної служби в Україні. – К., 2008.
5. Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). – К., 2005.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 29.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3972.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 52.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2433.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3694.
11. Руденко Роман Андреевич. Личный листок по учету кадров. 1944 г. // Звягинцев А.Г., Орлов Ю.Г. Прокуроры двух эпох. Андрей Вышинский и Роман Руденко. – М., 2001.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 9883.
13. Великая Отечественная. Командармы. Военный биографический словарь. – М., 2005.
14. Великая Отечественная. Комкоры. Военный биографический словарь: В 2 т. – Т. 1. – М., 2006.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 75.
16. ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 53.
17. Хрущев Н.С. Время. Люди. Власть: Воспоминания в 4-х кн. – Кн. 1. – М., 1999.
18. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К., 1994.
19. Волкогонов Д.А. Семь вождей. – В 2-х книгах. – Кн. 2. – М., 1996.
20. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 4788.
21. Федоров А.Ф. Подпольный обком действует. – М., 1955.
22. XVIII съезд ВКП(б), 10-21 марта 1939 г. Стенографический отчет. – М., 1939.
23. Політична історія України. XX століття. – У 6-ти т. – Т.4. – К., 2003.
24. Кралюк П. "Антирадянська" радянська людина // День. – 2003. – 22 березня.
25. Джилас М. Лицо тоталитаризма. – М., 1992.
26. Довженко О.П. Сторінки щоденника (1941-1956). – К., 2004.
27. Яковлев А. По мощам и елей. – М., 1995.
28. Каганович Л.М. Памятные записки рабочего, коммуниста-большевика, профсоюзного, партийного и советско-государственного работника. – М., 2003.
29. Микоян А.И. Так было. – М., 1999.
30. Зав'ялов Б.М. Дмитро Захарович Мануїльський. – К., 1963.
31. Суярко Л.А. Д.З. Мануїльський: революціонер, дипломат, учений. – К., 1983.
32. Мануїльський, Дмитрий Захарьевич (авторизированная биография) // Деятели СССР и революционного движения России. Энциклопедический словарь Гранат. – М., 1989.
33. Мануїльський Дмитро Захарович // Комуністична партія України: з'їзди і конференції / Кер. авт. кол. В.Ф. Солдатенко. – К., 1991.
34. Грицак Я.Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття: Навч. посібник. – 2-е вид. – К., 2000.
35. Бажан О. Спроби "українізації" Криму в другій половині 1950-х років // Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції "Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР". – К., 2004.
36. Фролов М.О. Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. – Запоріжжя, 2004.
37. ЦДАГО України. – Ф. 39. – Оп. 4. – Спр. 139.
38. ЦДАВО України. – Ф. 4669. – Оп. 1. – Спр. 93.
39. Письмо И.В. Сталина В.И. Ленину 22 сентября 1922 г. // Известия ЦК КПСС. – 1989. – №9.
40. Строкач Т.А. Наш позивний – свобода. – К., 1979.
41. Дужий П. Про чекістського генерала, і не лише про нього // Визвольний Шлях. – 1991. – Ч. 8.
42. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті. – К., 2004.

43. Гончар О.Т. Щоденники: У 3 т. / В.Д. Гончар (упоряд., підгот. текстів, передм.). – Т.2: 1968-1983. – К., 2002.
44. Бажан М. До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології // Вітчизна. – 1946. – №9.
45. Бажан М. До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії та літератури України // Радянська Україна. – 1946. – 17, 19 листопада.
46. Бажан Н. Против националистических извращений в современной науке об истории Украины // Правда Украины. – 1947. – 17 декабря.
47. Карбованих слів володар. Спогади про Миколу Бажана. – К., 1988.
48. Теличко А. Державна діяльність М. Бажана в 1943-1949 роки // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Історія. – 2007. – №89-90.
49. Л. Медведь. Спогади сучасників / Під заг. ред. Ю.І. Кундієва, І.М. Трахтенберга. – К., 2005.
50. ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 3.
51. Ангелина П.Н. Люди колхозных полей / Лит. запись А. Славутского. – М., 1954.
52. Посмітний М.О. Торжество Серпа і Молота / Літ. запись С.І. Швеця. – К., 1967.
53. Посмітний М.О. В чорноморських степах / Запис В. Минко. – К., 1974.
54. Державний архів Запорізької області. – Ф. Р-3333. – Оп. 1. – Спр. 8.

**Штейнле А. Ф. Этнический состав и национальные идентичности номенклатурной элиты УССР (1945-1953 гг.)**

Объектом исследования стал этнический состав номенклатурной элиты послевоенной Украины. Показано, что, невзирая на преобладание украинцев среди верхушки, их национальная идентичность была достаточно деформированной. Главными же носителями украинской идеи среди руководителей УССР выступали представители творческой интеллигенции.

**Ключевые слова:** номенклатурная элита, этнос, национальная идентичность.

**Shteinle O. F. Ethnic composition and national identities of nomenclature elite of Soviet Ukraine (1945-1953)**

Ethnic composition of nomenclature elite of post-war Ukraine is examined. It will be that, without regard to predominance of Ukrainians among the apex, its national identities were deformed enough. And the main transmitters of the Ukrainian idea were the representatives of Ukrainian intelligentsia.

**Keywords:** nomenclature elite, ethnic, national identity.

УДК 94(092)“1945/1954”

О. М. Сич

## ДМИТРО ДОНЦОВ В ІСТОРІЇ ЗАКОРДОННИХ ФОРМАЦІЙ ОУН (1945–1954 РР.)

Як у міжвоєнний період ОУН, так і в післявоєнній еміграції її Закордонні Частини зазнали формотворчого ідеологічного впливу Д. Донцова. У свою чергу пізніше, трансформувавшись в цілісну ОУНр та перенісши свою політичну діяльність в Україну, ця націоналістична структура об'єктивно сприяла відродженню “добу Донцова” в Україні. А тому дослідження впливу Д. Донцова на становлення ЗЧ ОУН і становить зміст цієї статті.

**Ключові слова:** закордонні формації ОУН, світоглядні основи ОУН, еміграція, ідеологічна дискусія.

Зі здобуттям незалежності України та Української держави актуалізувалися дослідження феномену українського націоналізму – його світоглядних витоків, ідеологічного фундаменту, історії політичного руху. Такий інтерес науковців є цілком закономірним. І не тільки з уваги на академічну потребу заповнити білі плями тих історичних тем, на які свого часу існувало табу радянського режиму. Адже етап становлення національної держави не може відбуватися інакше, як на фундаменті ідеології націоналізму з її наріжним принципом захисту інтересів власної нації. У програмному вимірі цей принцип трансформується у завдання розбудови національної держави, як найефективнішого інструменту такого захисту.

Дослідження українського націоналізму як політичного руху має і цілком прикладне політологічне значення. Адже протягом всього періоду незалежності націоналістичні організації брали активну участь в суспільно-політичному житті – в різні періоди з різною інтенсивністю та результативністю. Сучасні кризові політичні процеси в державі дають підстави говорити, що їхня роль буде посилюватися. Отож, розуміння політичного елітою ідеологічних основ та знання історичних витоків сучасного українського націоналізму сприятиме цивілізованому веденню політичної боротьби й досягненню стабільності і безпеки в суспільстві.

Цілком закономірним у цьому контексті є інтерес науковців до одного з фундаторів ідеології українського націоналізму Д. Донцова, особливо в 125-ту річницю з дня його народження. Його постать, творча спадщина та вплив на ідеологічне становлення націоналістичного руху ще за життя стали об'єктом серйозного наукового аналізу в українській еміграційній науці, а зі здобуттям Незалежності – й в Україні. Прикладом можуть бути фундаментальні здобутки української еміграційної науки – праця П. Мірчука з історії ОУН, дослідження М. Сосновського і Р. Єндика про Д. Донцова, збірник “Євген Коновалець та його доба”, сучасні українські дослідження про Д. Донцова С. Квіта, М. Чугуєнка, Я. Дашкевича, О. Багана та колективна монографія “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія”. Відповідна тема була порушена і в статтях автора [1–14].